

חילוקי הזמנים בדין רואה מחמת תשמיש

ר' דניאל וסטפריד

א. הסוגיא בגמרא

במשנה במסכת נידה¹:

דרך בנות ישראל משמשות בשני עדים, אחד לו ואחד לה, והצנועות מתקנות שלישי לתקן את הבית. נמצא על שלו טמאין וחייבין קרבן, נמצא על שלה אותיום טמאין וחייבין בקרבן, נמצא על שלה לאחר זמן טמאין מספק ופטורין מן הקרבן. איזהו אחר זמן? כדי שתדן מן המטה ותדיח פניה, ואח"כ מטמאה מעת לעת ואינה מטמאה את בועלה, ר"ע אומר: אף מטמאה את בועלה. מודים חכמים לרבי עקיבא ברואה כתם שמטמאה את בועלה.

מבואר במשנה שישנם שלושה זמנים שונים, בדין מציאת דם על עד שלה:

1. **אותיום (מיד לאחר הבעילה?)** – טמאים בודאי וחייבים בקורבן.
2. **לאחר זמן (כדי שתדן מן המטה ותדיח פניה)** – טמאים מספק ופטורים מן הקורבן.
3. **אח"כ** – מטמאה מעת לעת, ונחלקו חכמים ור' עקיבא אם מטמאה גם את בועלה.

הגמרא³ מקשה על דברי המשנה מברייתא, ומתרצת שני תירוצים:

ורמינהי איזהו אחר זמן פירש ר' אליעזר ברבי צדוק כדי שתושיט ידה תחת הכר או תחת הכסת ותטול עד ותבדוק בו. **אמר רב חסדא**: מאי

¹ יד.

² רש"י שם ד"ה 'אותיום'.

³ יד:

אחר, אחר [ד]אחר. והא קתני עלה נמצא על שלה לאחר זמן טמאין מספק ופטורין מן הקרבן, איזהו אחר זמן כדי שתירד מן המטה ותדיח פניה. הכי קאמר: איזהו אחר זמן, כדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד ותבדוק בו, וכדי שתירד מן המטה ותדיח את פניה מחלוקת ר"ע וחכמים. והא אח"כ קתני, הכי קאמר וזהו אח"כ שנחלקו ר"ע וחכמים. **רב אשי** אמר: אידי ואידי חד שיעורא הוא, עד בידה כדי שתירד מן המטה ותדיח את פניה, אין עד בידה כדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד ותבדוק בו.

רב חסדא מבאר שישנו זמן נוסף במשנה, ומה שכתוב במשנה "איזהו אחר זמן" – הכוונה לזמן המבואר בבבלייתא שהוא 'כדי שתושיט', ולאחר מכן מדברת המשנה על הזמן הבא שהוא 'כדי שתירד'. וזו כוונת התנא במשנה: "...נמצא על שלה אחר זמן טמאים מספק ופטורים מן הקרבן, איזהו אחר זמן? כדי שתושיט ידה תחת הכר או לתחת כסת ותטול עד ותבדוק בו, וכדי שתירד מן המטה ותדיח פניה זהו אח"כ שמטמאה מעת לעת (ובו נחלקו בו ר"ע וחכמים)".

רב אשי מתרץ תירוץ אחר, ומעמיד את דברי המשנה במציאות שיש עד בידה, וסובר שבמקרה כזה, שיעור 'כדי שתושיט' כשאין עד בידה הוא שווה לשיעור 'כדי שתירד' כשאין אין עד בידה. (לדבריו המשנה נשארת כצורתה שיש גדר אותיות, ויש אחר אותיות, שהוא או כדי שתושיט כשאין עד בידה או כדי שתירד כשיש עד בידה, ועל זמן רחוק יותר מזה נחלקו ר"ע וחכמים).

ב. מחלוקת הראשונים בהבנת תירוץ של רב חסדא

כתב רש"י⁴: "חסורי מחסרא והכי קתני...", כלומר לפי רב חסדא יש חסורי מחסרא במשנה. והקשו עליו הרמב"ן⁵ והר"ן⁶, שאם אכן יש כאן חסורי מחסרא, מדוע כתבה המשנה את השיעור של כדי שתירד מן המיטה, והרי אין צורך בזה כדי ללמד על מחלוקת ר"ע, שהרי מחלוקתם קיימת מזמן ב'כדי שתושיט ידה' ועד מעת לעת, ואין שום דין מיוחד בשיעור של 'כדי שתירד מן המיטה'. ותירצו, שהמשנה באה ללמדנו שהשיעור של 'כדי שתירד' הוא אינו אותו שיעור של 'כדי שתושיט', ודלא כרב אשי. אמנם, לשיטתם עדיין קשים קצת דברי רש"י, שאם אכן זהו ההסבר של הגמרא – הייתה הגמרא צריכה לנקוט במפורש בלשון של חסורי מחסרא.

⁴ ד"ה 'הכי קאמר'.

⁵ ד"ה 'כדי שתירד מן המיטה ותדיח את פניה'.

⁶ ד"ה 'אמר רב חסדא'.

רמב"ן, ר"ן ורשב"א⁷ פירשו, שאין כוונת הגמרא לומר חסורי מחסרא, ובאמת המשנה נקטה גדר זמן שבו טמאים מספק ולא פירשה שיעורו, ואח"כ נקטה גדר זמן שאינם טמאים מספק ופירשה שיעורו ('כדי שתירד').⁸ וזמן זה בא ללמדנו, שכל שלא שהתה כשיעור הזה אלא בדקה עצמה ב'כדי שתושיט', זהו שיעור הזמן הקודם שטמאים בו מספק.

ג. חומרת איסורה של הרואה מחמת תשמיש

ראשית יש לדון, האם דין רואה מחמת תשמיש שנאסרת על בעלה, הוא מדאורייתא או מדרבנן.

הנודע ביהודה⁹ נקט שאיסור רואה מחמת תשמיש לבעלה הוא מטעם וסת, וזה לשונו:

הנה זה שאשה רואה ג' פעמים מחמת תשמיש שאסורה שוב, הוא מטעם וסת.

אלא שסובר הנודע ביהודה, שיש לה דין וסת שאינו קבוע, ולכן נעקר וסת זה ע"י בדיקת שפופרת בפעם אחת בלבד, כדין וסת שאינו קבוע שנעקר בפעם אחת.

החוות דעת⁹ הקשה על דברי הנודע ביהודה, אם כן מדוע כשבדקה אחר האותיות טמאים מספק ואף חייבים אשם תלוי לדעת הברייתא (ואף לתנא של משנתנו היה אפשר להתחייב כאן באשם תלוי, ורק מסיבה חיצונית אינם מתחייבים – שלשיטתו יש חיוב באשם תלוי רק במקרה של 'חתיכה אחת משתי חתיכות'), הלא הוי ספיקא דרבנן – וצריך ללכת בו לקולא? ותירץ החוות דעת שכאן כיון שעיקר הספק נולד בדאורייתא (איסור נידה), יש להחמיר אף בספקות דרבנן¹⁰.

ערוך השולחן¹¹ סובר שרואה מחמת תשמיש אסורה לבעלה מדאורייתא, וזה לשונו:

⁷ ד"ה 'הא דאמר רב חסדא'.

⁸ יורה דעה מהדו"ק סימן סא.

⁹ סי' קפז סק"א.

¹⁰ כלל זה מופיע בכללי הס"ס של הש"ך, יורה דעה סימן קי, כלל יט, וז"ל בכללי דיני ס"ס בקצרה: "אין אומרים ספק דרבנן לקולא אלא אם הספק הוא בעצמו ומצד עצמו הוא דרבנן, אבל אם האיסור מצד עצמו ספק איסור תורה ומצד אחר בא שהוא מדרבנן אין אומרים בזה ספק דרבנן לקולא".

¹¹ יורה דעה סימן קפז סק"ו.

לעני"ד נראה דאין כאן ספק כלל, דוודאי האיסור הוא מן התורה כדמשמע מפשטיות השי"ס והפוסקים, דכבר בררנו דאין זה בגדר וסתות כלל ואין זה נוגע למאי דקיימא לן וסתות דרבנן¹².

ד. ביאור הספק בשיעור 'לאחר זמן'

1. הקושי בדברי הבית יוסף

כאשר הבית יוסף בא לבאר את גדר הזמן שקראה לו המשנה "אח"כ" שבו אין חיוב בקרבן, כתב וז"ל:

ומ"ש ששיעור זה הוא בכדי שתדך מן המטה. כן כתב סמ"ק, ונראה שטעמו מדתנן בפרק כל היד: נמצא הדם על עד שלו... ולמדו משם, דאחר כדי שתדך מן המטה ותדיח את פניה לא הוחזקה זו להיות רואה מחמת תשמיש, כיון דבנמצא דם אז לא מטמאין להו ודאי, משום דאיכא למימר דילמא בתר תשמיש אתא דם.

ויש לשאול כאן שאלה יסודית, שיוצא מדברי הבית יוסף שגם בגדר הזמן הנקרא במשנה 'אח"כ' עדיין ישנו ספק אם היה הדם בזמן התשמיש, ואם כן מדוע יש חילוק דיני בינו ובין הרואה בשיעור הנקרא במשנה 'אחר זמן', הרי גם אז טומאתם היא רק מספק?

2. חקירת השב שמעתתא

השב שמעתתא¹³ חוקר בדין חזקה דהשתא, האם אין אנו הולכים אחרי חזקה דהשתא רק כאשר יש נגדה חזקה דמעיקרא שהיא עדיפא, אבל כאשר אין חזקה דמעיקרא נלך אחר חזקה דהשתא, או שמא חזקה דהשתא לאו כלום היא ולעולם לא נלך אחריה.

וזה תורף דבריו: לכאורה ניתן היה להוכיח מדין מקוה שנמדד ונמצא חסר¹⁴, שדינו שכל הטהרות שנעשו על גביו טמאות, משום תרתי לרעותא: 1. חזקת טמא. 2. הרי חסר לפניך, ואם כן יש כאן ודאי טומאה. ונראה לומר, שחזקת טמא שהיא חזקה

¹² עוד כתב שם ערוך השולחן וז"ל: "הנודע ביהודה קבע מסמרות בכל תשובותיו דזהו וסת גמור, ועפ"ז באמת התיר (בתניינא, בסי' פח) במקום הדחק לסמוך על וסת שתקבע אח"כ. וכבר צווח ככרוכיא על זה הגאון חוות דעת (בסק"ג), וז"ל: 'חלילה לסמוך עליו בזה, ולא מטעם וסת לחוד נאסרה רק מטעם חשש אולי ממלאה ונופצת'. והודה במקצת".

¹³ שמעתא ג פט"ז.

¹⁴ משנה מקוואות פ"ב, מ"ב.

דמעיקרא של האדם עומדת מול חזקת כשרותו של המקוה שגם היא חזקה דמעיקרא, ונשארה חזקה דהשתא שהרי חסר (המקוה) לפניך, ומכוח חזקה זו פוסקים לטמא, ואם כן מוכח שהולכים אחר חזקה דהשתא. אמנם, אפשר לדחות ולומר שאין זה כך, אלא שבמקוה גוברת חזקת טמא על חזקת המקוה מאחר שחזקת הטומאה של הטמא היא שלימה, ואילו חזקת המקוה נקטעה כרגע, כיון שחסר לפנינו, ואין הכרעת הדין שם מכוח חזקה דהשתא לבדה, אבל יתכן שבמקום שאין בו חזקות אחרות – לא תועיל חזקה דהשתא לבדה.

את צדדי החקירה רוצה השב שמעתתא לתלות במחלוקת רש"י ותוס' בהסבר סוגיא בקידושין.

הגמרא בקידושין¹⁵ דנה במקרה בו קידש האב את בתו בעודו בדרך, ובאותו יום קידשה היא את עצמה בעיר, והיה זה היום בו נשלמו ימי נעוריה, דהיינו היום האחרון של ששת החודשים שבין בגרות לנעורות. דעת רב: "הרי היא בוגרת לפנינו", ודנים אותה כפי מצבה עכשיו שהיא בוגרת. והסביר רש"י¹⁶:

אם באת לומר העמד אשה על חזקתה, יומא דמשלם שית לאו חזקת בגרות ולא חזקת נעורות אית בה שהיום היא עשויה להשתנות.

ומבואר מדבריו, שבמקום שאין חזקה דמעיקרא, הולכים אחר חזקה דהשתא. ובדברי התוספות¹⁷ מדייק השב שמעתתא, שלשיטתם אין לחזקה דהשתא כח כלל, שכתבו:

ולא קאמר השתא הוא דבגרה, היינו משום דרגילות שערות לבא מצפרא.

משמע מדבריהם שאין טעם הדין מחמת חזקה דהשתא, אלא רק מטעם חזקת בגרות.

אמנם, ר' שמעון שקאפ¹⁸ חולק על השב שמעתתא בעניין זה, ולדעתו אף התוספות סוברים שיש כח לחזקה דהשתא, ומביא ראיה לדבריו:

דאם נאמר דהיה קים להם מסברא דחזקה דהשתא אינה נחשבת להכריע בספק השקול, למה הקשו על דברי הש"ס מזה דאמרינן לענין

¹⁵ קידושין עט.

¹⁶ שם ד"ה 'הכא'.

¹⁷ נידה ב: ד"ה 'השתא הוא דחזאי'.

¹⁸ שערי יושר, שער החזקות פ"ד ד"ה 'הנה'.

נדה השתא הוא דחזאי על דברי רב שאמר הרי היא בוגרת לפנינו. הלא בלאו הכי היה להם לפרש דברי רב מטעם רגילות הוא לבוא מצפרא, כיון דחזקה דהשתא אינה מכרעת כלום איך פסק רב להקל משום חזקה דהשתא.

אבל אפשר להסביר את דעת השב שמעתתא, ולומר שאכן בהוא אמינא של קושייתם סברו התוספות שיש חזקה דהשתא, אלא שזה מה שהתחדש להם בתירוצם – שאין כח כלל לחזקה דהשתא.

אמנם, כותב **השב שמעתתא** שיש מקום לעיין במה שהסביר בשיטת רש"י, מכח דברי הגמרא שלנו בנידה, שאמרה שאם נמצא הדם על העד שלה לאחר זמן – טמאין מספק ופטורים מקרבן. ואמרינן בגמ':

תנא וחייבין אשם תלוי, ותנא דידן מאי טעמא לא תני אשם תלוי?
סבר בעינן חתיכה משתי חתיכות.

ומוכח מדברי הגמרא שאין חזקה דמעיקרא, כיון שאם היתה חזקה כזו – לא היה כאן אשם תלוי אלא קרבן ודאי. ואילו על פי הסברו בדעת רש"י בקידושין, כיון דאיתרע חזקה דמעיקרא היה צריך להיות חיוב קרבן בתורת ודאי, שהרי הולכים אחר חזקה דהשתא. על כך נשאר השב שמעתתא בצריך עיון.

3. שיטת החזון איש

החזון איש¹⁹ מתרץ את קושיית השב שמעתתא על דעת רש"י, שכאן בנידה לא איתרע חזקה קמייתא כלל, כיון שיתכן במציאות ולא מן הנמנע שיצא הדם מן המקור לאחר התשמיש והספיק להימצא על העד בזמן מועט של 'כדי שתושיט', וא"כ עובדת מציאת הדם בזמן זה איננה מרעת את החזקה קמייתא, הטוענת שהשינוי לא נעשה בזמן התשמיש אלא אחריו.

ואדרבה, מקשה החזון איש מדוע אינם פטורים לחלוטין מקרבן כשמצאה דם בשיעור 'כדי שתושיט ידה', והרי יש חזקה קמייתא שלפיה הם פטורים לגמרי. ומוסיף החזון איש להקשות²⁰, שבכל מקום שיש חזקה קמייתא אין שום נפקותא בין זמן מרובה לזמן מועט, וכל שנוכל לומר שעדיין לא נשתנה הדבר ממה שהיה, יש להחזיקו כן מדין חזקה קמייתא. וא"כ מנין לחז"ל שיעור זה של 'לאחר זמן', שאומרים שבשיעור זה כבר לא סומכים על חזקה קמייתא?

¹⁹ אבן העזר סימן פ סק"ח.

²⁰ ביורה דעה סימן קד סק"ה.

החזון איש מציע הסבר, שחכמים הסתפקו האם ברוב המקרים יכול הדם למהר כל כך ולהימצא על העד בשיעור 'כדי שתושיט', או שלא, ובשאלה כזאת לא שייך להכריע ע"פ העמדה על חזקה, כמו שכתב השב שמעתתא במקום אחר²¹. לדבריו, מובן החילוק בין גדר הזמן 'אח"כ' לגדר של 'לאחר זמן', שבגדר 'לאחר זמן' הסתפקו חז"ל האם אפשר לדם לבוא בזמן מועט כזה, אבל בגדר 'אח"כ' ברור לחכמים שרגילות הדם לבוא בזמן כזה, וממילא יש עדיין חזקה קמא, שהרי היא לא הורעה כלל, ולכולי עלמא היא גוברת על חזקה דהשתא.

וכתב החזון איש הסבר נוסף, שבאמת אפשר לומר שאין רגילות שיבוא הדם בזמן מועט כל כך של 'כדי שתושיט', וזה כעין רוב שלא מגיע הדם בשיעור כזה, וא"כ חזקה קמייתא הורעה מחמת הרוב – כדברי השב שמעתתא – והוי פלגא ופלגא. כלומר, מכיון שהרע הרוב את כוחה של החזקה קמייתא, ממילא כעת הרוב והחזקה שווים בכוחם, ואין אחד מהם יכול להכריע בספק²². אלא שעדיין אין ללכת אחרי חזקה דהשתא, כיון שהיא מתנגשת מול חזקה אלימתא שלא הורעה כלל עד הראייה. נראה שכוונתו לומר, שאע"פ שבאופן מיקרי כאן הורעה החזקה קמייתא מחמת הרוב, מ"מ אי אפשר "להעמיס" ע"ג הרוב את החזקה דהשתא ולהכריע את הספק באופן זה. וזה מכיון שה"טענה" של החזקה דהשתא, האומרת שהשינוי חל למפרע בזמן הכי מאוחר בו ניתן לומר שהוא חל, היא טענה דינית ולא מציאותית²³. כלומר, אי אפשר לצרף באופן שרירותי כללי פסיקה והכרעה שונים מיבלי להתייחס לתכונותיהן ועניינם. הכרעה של רוב הינה משתייכת לסוגי ההכרעות הבאות לברר את המציאות, משאין כן הכרעה של חזקות שאינן אלא הנהגה ולא בירור. ממילא, אף על פי שהרוב הרעה את החזקה קמייתא מכל מקום אי אפשר לצרף את החזקה דהשתא שעניינה הנהגה, לרוב שעניינו בירור, ולהכריע את הספק²⁴.

וממשיך החזון איש, דלא דמי לבוגרת ששם הוכיח השב שמעתתא ברש"י שהולכים אחר חזקה דהשתא, כיון שבוגרת כבר היתה ראויה לכך, שהרי אמורה היתה להשתנות באותו היום ולא היתה לה בזמן זה שום חזקה, לא חזקת נערות ולא חזקת בגרות. מה שאין כן כאן בדין רואה מחמת תשמיש, שכאן אין הדם ראוי לבוא

²¹ שמעתתא ג פט"ו ד"ה 'ולענ"ד'.

²² וצ"ל שמתייחס לרוב זה כרובא דאיתא קמן, שהרי רובא דליתא קמן הוא בירור ומכריע נגד חזקה.

²³ ממש כטענת חזקה קמייתא, עד כדי כך ששואל הגרש"ז בהערותיו על השב שמעתתא פט"ז א"כ אמאי עדיפא חזקה קמייתא, ומוכיח שם מגמ' דבר זה. ושמעתי מהרב שטינברג בשם הרב בלחמן מכתם ביבנה, שיש סברא בזה שעדיפא חזקה קמייתא כיון שהולכת עם ציר הזמן. כעין המשפט הפיזיקלי שכל גוף שואף להתמיד במצבו.

²⁴ ויש לעיין, שהרי אם אי אפשר לצרף סוגים שונים של הכרעות אחת לשנייה מדוע אם כן יכולות הם להרע אחת לשנייה?

בזמן התשמיש דוקא. ולפי זה מובן מדוע במקוה אנו אומרים שיש תרתי לרעותא ('חזקת טמא' ו'הרי חסר לפניך') שמכריעים את החזקה קמייתא, שהרי זה לא דמי לנדה, כיון שבמקוה אפשר לצרף חזקה דהשתא לחזקת הטהרות (חזקה שהן טמאות), ששתיהן חזקות דיניות.

4. שיטת ר' שמעון שקאפ

ר' שמעון שקאפ²⁵ דן אף הוא בקושיית השב שמעתתא, ומעלה אפשרות לתרץ שאע"פ שהורעה החזקה דמעיקרא, מ"מ עדיין יש קצת חזקה²⁶, ואותה חזקה קלושה מתנגדת לחזקה דהשתא והוי ספק שקול.

אבל בהמשך דבריו כתב ר' שמעון שקאפ, שנראה לדעתו שההסבר הנכון הוא הסבר אחר: כאן לא שייך כלל לומר חזקה דהשתא, כיון שכל עניין החזקות הוא הנהגת המעשה ולא בירור המעשה, ולכן כל מה שיש בכוח החזקה לומר זה להתנהג על השעה המסופקת כפי הממצאים המופיעים עכשיו. והיינו, להתנהג דינית כאילו הדם היה נמצא על העד בשעת התשמיש (אילו הייתה עושה בדיקה אז), ואין כוח החזקה לברר ולומר שאכן כך היה בפועל. אך ענין מציאת הדם אינו גורם הטומאה, אלא סימן המגלה על עובדת יציאת הדם – אם נמצא הדם באותו הוי בירור שהיה דם בשעת התשמיש, ואם נמצא בזמן ארוך יותר דהיינו בכדי שתדן מן המטה אין הוכחה שהיה הדם בשעת התשמיש, שהרי יתכן שראתה מיד לאחר התשמיש. ואם כן, כאן מורה החזקה רק על סימן (מציאת הדם על העד) אך זה עדיין לא הגורם הישיר לטומאה ולכן אי אפשר לומר שטענת החזקה היא שהם טמאים. ורק אם נאמר שע"י שנחזיק שהיה הדם מעיקרא בשעת התשמיש, ממילא נכריח בתולדה, כפועל יוצא, לברר המעשה שהראיה הייתה בשעת תשמיש, אך על דבר זה אפי' חזקה דמעיקרא לא מועילה, ובכל מקום בו המציאות לא מבוררת (מסופקת), אי אפשר להשליך דין ודאי על התולדות. ורק במקוה או בבוגרת וכדו', ששם מציאות המקוה החסר גורמת הדין ובבוגרת עניין הזמן גורם הדין, אז אפשר לומר שנחזיק ונתנהג על השעה המסופקת כאותו מצב הנמצא לפנינו עכשיו, בכמות ובאיכות²⁷.

²⁵ שערי ישר שער החזקות פרק ד ד"ה 'ובשב שמעתתא'.

²⁶ וצריך לומר שמבין את הרעותא על פי הנחת יסוד, כפי שהובאה לעיל בתירוץ השני של החזו"א, ע"י שנאמר שרוב הפעמים אין הדם מגיע בזמן מועט כזה.

²⁷ לפ"ז יוצא שאם מצאה דם בבית החיצון או הרגישה בפתחת פי מקור, דאין זה סימן אלא גורם הטומאה, תועיל חזקה דהשתא ונכריע שטהורה ולא יהיה לה דין רמ"ת. וצ"ע.

החוות דעת²⁸ מסביר שלא מעמידים את האשה על חזקת טהרתה, ואומרים שהגיע הדם רק לאחר התשמיש, כיון שכתבו התוס'²⁹ שטעם החיוב בחטאת כשבדקה באותיום לאחר התשמיש, אף שיכול להיות שהגיע הדם אחר השתמיש, הוא משום שברוב הפעמים מגיע הדם לפני כן, לפני הבדיקה. וע"פ דבריהם יש לומר כך גם בשיעור "שלאחר זמן" שברוב הפעמים מגיע הדם לפני כן, אלא שאין זה רוב חשוב כ"כ מול חזקת כשרותה של האשה, ולכן נצרף את המיעוט (פעמים שמגיע הדם אח"כ) ביחד עם חזקתה שהיא טהורה והוי פלגא ופלגא, וכעין מה שכתבו התוס' במקום אחר³⁰.

ה. דיון בדברי הבית יוסף בגדר הזמן המחייב בדין רואה מחמת תשמיש

1. דברי הטור והסמ"ג

כתב הטור³¹:

אשה שרואה דם מחמת תשמיש מיד בכדי שתדע מן המטה, משמשת פעם ראשונה ושנייה ושלישית. אם בכולן רואה משם ואילך לא תשמש, אלא תתגרש ותנשא לאחר.

וכן כתב הסמ"ג³²:

הרואה דם מחמת תשמיש, פירוש: כגון שרואה דם לאחר תשמיש מיד, או אחר זמן כדי שתדע מן המטה ותבדוק, שבכך הוי חיוב אשם תלוי.

2. קושייתו של הבית יוסף מדברי הגמרא

הקשה הבית יוסף על הטור והסמ"ג וד"ל:

ויש לתמוה עליהם שכתבו שיעור זה דהא בגמרא (יד:) רמי אהא דתנן איזוהו לאחר זמן כדי שתדע מן המטה ותדיח את פניה מדתניא איזוהו הוא לאחר זמן פירש רבי אליעזר ברבי צדוק כדי שתושיט ידה תחת הכר או תחת הכסת ותטול עד ותבדוק בו ופירש רש"י שתושיט ועודה

²⁸ סימן קפז סק"א.

²⁹ נדה ס: ד"ה 'אימא'.

³⁰ בדף יח בד"ה 'מיעוטא'. ולכאורה קשה עליו שהפנה לתוס' הנ"ל, דהתם נחלקו ר"מ וחכמים אם סומכים מיעוט לחזקה או לא והלא דעת חכמים דק"ל כותיהו דאין המיעוט מצטרף לחזקה. אלא שבתוס' שלפניו (ד"ה 'סמוך מיעוטא לחזקה ואיתרע ליה רובא') כתב דאף רבנן אית להו האי סברא דסמוך מיעוט לחזקה והכא (מח' ר"מ וחכמים) שאני.

³¹ יורה דעה סימן קפז.

³² הובא בבית יוסף על הטור שם.

במטה הא כדי שתד שיעורא רבא הוא ואינה מטמאה את בועלה ושני רב חסדא מאי אחר אחר דאחר ופירש רש"י מאי אחר דקתני מתניתין איזהו לאחר זמן כדי שתד לאו אאחר אותיום קאי דטמא מספק אלא איזהו אחר זמן שהוא אחר אותו שלאחר אותיום שאינה מטמאה את בועלה לרבנן אלא לרבי עקיבא כדי שתד מן המטה וכו', לפי זה אם הם לומדים לרואה מחמת תשמיש ממתניתין דפרק כל היד לא הוה להו למימר כדי שתד מן המטה שאם שהתה כשיעור הזה קודם שבדקה לא מחזקינן לה שמחמת תשמיש ראתה אלא כך הוה להו למימר בכדי שתושיט ידה תחת הכר או תחת הכסת ותטול עד ותבדוק:

קושייתו היא שאם למדו את דין רואה מחמת תשמיש מהמשנה, א"כ היה להם לנקוט בשיעור של 'כדי שתושיט' שזהו השיעור המחייב לכל הפחות אשם תלוי, וכפי תירוצו של רב חסדא בגמרא. ולא היה להם לנקוט בשיעור של 'כדי שתד', כיון שדינו כדין ראייה שמטמאה מעת לעת שאין עליה אפילו אשם תלוי.

מדבריו עולה, שאילו היו נוקטים שיעור של 'כדי שתושיט' – ניחא לו. אך קשה על הבית יוסף, שהרי בסוף דבריו רצה לתרץ את דברי הראשונים, על ידי שנעמיד שהם סוברים שדין רואה מחמת תשמיש מתקיים אף כאשר נמצא דם על העד שלה באופן שאינם טמאים בודאי אלא רק מספק. והלא דבר זה לא דורש העמדה מחודשת שהרי הדברים מפורשים כן בדבריהם, ועוד שהב"י עצמו התבסס על הנחה זו כשהקשה עליהם, רק שהקשה עליהם שהם נקטו גדר זמן כזה שאין עליו אפילו חיוב אשם תלוי.

3. האפשרות להעמיד את דברי הראשונים כתירוצו של רב אשי

הבית יוסף דחה את האפשרות להעמיד את דברי הראשונים כתירוצו של רב אשי, מהטעם שהרי בגמרא הקשו על רב אשי מברייתא, ונשאלו דבריו בקושיא. וז"ל הבית יוסף:

ואין לומר שהם סוברים כרב אשי דמתרץ התם אידי ואידי חד שיעורא הוא עד בידה עד כדי שתד מן המטה ותדיח פניה אין עד בידה עד שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד ותבדוק בו דהא אסיקנא לרב אשי בקשיא הלכך קמה לה הלכתא כרב חסדא.

וקשיא טובא, שהרי בהמשך דבריו הקשה מדברי הרשב"א³³ קושיא נוספת על הראשונים, וכשמעיינים שם רואים שהרשב"א להדיא כתב כתירוצו של רב אשי?!
 הב"ח³⁴ חלק על הבית יוסף, וכתב שברור שהראשונים פסקו כתירוצו של רב אשי.
 וזה לשונו:

אבל הדבר ברור שהם תופסים עיקר אוקימתא דרב אשי דהוא בתראה. ואע"ג דאסיקנא ליה בקשיא, לית לן בה, דטובא אשכחן בתלמודא דאסיקנא להו בקשיא והלכתא נינהו כיון דאשכחן לה פירוקא. והכא נמי אית לה פירוקא להך קשיא, כמבואר במה שכתבו התוספות.

הסדרי טהרה³⁵ הסביר, שכל מה שרב אשי נשאר בקושיא זה רק מצד העמדת הגמרא שהמשנה עוסקת במקרה שהעד בידה (וכמו שפירשו התוספות והרמב"ן, שא"כ היה לברייתא לפרש שמדובר במקרה בו אין העד בידה), אך אין כאן דחייה עקרונית לשיטתו. ולא זו בלבד, אלא אפשר אפילו לומר שרב חסדא בכלל אינו חלוק על רב אשי במישור העקרוני, אלא רק בהעמדת המשנה בלבד. ולכן ניתן לומר שהראשונים פסקו כרב אשי.

אמנם, מדברי רש"י³⁶ מוכח, שלשיטתו רב חסדא כן חולק על רב אשי, וסובר ששיעור 'כדי שתדך', ואפילו כאשר יש עד בידה, הוא שיעור גדול יותר משיעור 'כדי שתושיט'. וזו לשון רש"י:

ולרב חסדא אפילו עד בידה נפיש כדי שתדך מכדי שתושיט, הילכך אחר אחר הוא.

4. קושיית הבית יוסף מדברי הרשב"א והרמב"ם

הבית יוסף מוסיף להקשות על הראשונים, מדברי הרשב"א והרמב"ם וז"ל:

ועוד דגרסינן בפ"ק דנדה (יב.) בעא רבי אבא מרב הונא אשה מהו שתבדוק עצמה כשיעור וסת כדי לחייב את בעלה חטאת אמר ליה ומי משכחת בדיקה כשיעור וסת והתניא איזהו שיעור וסת משל לשמש ועד שעומדין בצד המשקוף ביציאת שמש נכנס עד הוי וסת שאמרו

³³ תוה"א שער הכתמים.

³⁴ ד"ה 'ומה שכתב'.

³⁵ סימן קפז סק"א.

³⁶ ד"ה 'בכדי שתושיט'.

לקינוח ולא לבדיקה פירוש לקינוח בעלמא ולא לבדיקת חורין וסדקין דאי אפשר לבדוק חורין וסדקין בתוך שיעור וסת וכתב הרשב"א בשער הכתמים (תוה"א ב"ז ש"ד כ.). שלמד מכאן דלעולם לא משכחת בדיקה בתוך שיעור וסת לחייב את בעלה חטאת ואפילו היה עד בידה והוקשה לו מהא דאמרינן בפרק כל היד איזהו לאחר זמן פירש רבי אליעזר בר רבי צדוק כדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד ותבדוק ותירץ דמסתברא דתבדוק דקתני לאו דוקא אלא שתקנח והיינו דקתני מתניתין עד שתדיח פניה ע"כ משמע בהדיא דלא מחייב קרבן כל ששהתה יותר מכדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד ותקנח בו בלבד וכן פסק הרמב"ם ז"ל בפרק ה' מהלכות שגגות (ה"ו) וזה לשונו אם עבר ובא עליה סמוך לוסת ודימה שיבעול ויפרוש קודם שתראה דם וראתה בשעת תשמיש חייבים בקרבן שזו היא שגגה לפיכך אם נמצא דם על עד שלו שניהם טמאים וחייבים בקרבן נמצא על עד שלה אם קנחה עצמה מיד כשפירש הבעל ולא שהתה שניהם טמאים וחייבים קרבן ואם שהתה עד כדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד לבדוק בו ואח"כ קנחה עצמה שניהם טמאים בספק ופטורים מן הקרבן ואם שהתה כדי שתדך מן המטה ותדיח את פניה ואח"כ קנחה את עצמה ונמצא דם בעלה טהור.

מלבד מה שקושייתו אינה מובנת, דברי הרשב"א עצמם תמוהים הם, כיצד הוא יכול להשוות בין הגמרא בפרק ראשון³⁷ העוסקת בבדיקה בשיעור אותיות, לבין הגמרא שלנו המדברת בשיעור 'כדי שתדך' (ע"פ תירוצו של רב אשי) שאין בו חיוב חטאת אלא רק אשם תלוי (לדעת התנא של הברייתא)?

והסבירו האחרונים (ב"ח³⁸, חוות דעת³⁹ ועוד) שהרשב"א מקשה מדייק: אם לתנא של המשנה טמאים מספק כשהתה לפני הבדיקה שיעור זמן של 'כדי שתדך' כשעד בידה, מוכח שכשלא שהתה כן אלא מיד בדקה – נחשב הדבר לבדיקה בשיעור וסת, המחייבת אותם חטאת. וא"כ דין זה סותר את הגמרא בפרק ראשון⁴⁰, שם מוכח

37 י.ב.

38 קפז סק"ב.

39 קפז סק"א.

40 נדה יב.

שגם בדיקה בשיעור וסת אינה מחייבת חטאת, ואפילו כאשר יש עד בידה⁴¹. ולכן סובר הרשב"א שהמשנה והברייתא מדברות בקינוח ולא בבדיקה.

והסביר החוות דעת⁴², שקושיית הבית יוסף היא על הטור והסמ"ק שנקטו לשון כדי שתדן מן המטה, ולא הוסיפו ותדיח פניה. דבשלמא אם היינו נוקטים כדעת הר"ן, הסובר שהמשנה והברייתא עוסקות בבדיקה ולא בקינוח⁴³, אזי יכולנו לומר שהטור והסמ"ק, שלא נקטו אלא 'כדי שתדן', דיברו על מקרה בו קינחה, שבזמן מועט כזה יש עדיין שיעור שמחייב חטאת. אבל לדברי הרשב"א שהעמיד את המשנה והברייתא בקינוח ולא בבדיקה, שוב א"א להעמיד את דבריהם של הטור והסמ"ק, ולכן הקשה עליהם הבית יוסף⁴⁴.

הבית יוסף הביא שגם הרמב"ם פסק שמדובר כאן בקינוח ולא בבדיקה. וקשה, דאדרבא רואים להדיא ברמב"ם, שלמד שהזמנים הנקוטים במשנה ובברייתא כוללים גם בדיקה וגם קינוח, שרק את תקנה אחר שתשהה שיעור זמן שלוקח לה להושיט ידה ליטול עד ולבדוק בו יתקיים דין המשנה של רואה מחמת תשמיש. וא"כ לא קשה על הראשונים הללו כלל, כיון שדוקא אם שהתה בכדי שתדן מן המטה ותדיח, ואח"כ קינחה הוא דמיקרי אחר אחר, והטור שכתב כדי שתדן מן המטה ותדיח – דיבר במקרה בו מצאה את הדם מיד ע"י הדחה, ללא קינוח, דזה מיקרי תוך זמן?! וכן הקשה בסדרי טהרה⁴⁵.

5. דיון בדעת הרמב"ם

הבית יוסף העמיד את דברי הרמב"ם, שמה שפטר מקרבן כשקינחה אחר ששהתה שיעור 'כדי שתושיט...ותבדוק', היינו רק קורבן חטאת, אך מ"מ חייבים אשם תלוי, וזה לשונו:

ושמא יש לומר שמה שכתב הרמב"ם שפטורים מקורבן היינו לומר שפטורים מחטאת אבל מכל מקום חייבים אשם תלוי.

⁴¹ דאם היה אפשר כשעוד בידה היה לגמ' שם להשיב על השאלה "מי משכחת בדיקה בשיעור וסת?" דמשכחת לה בשהעד בידה.

⁴² קפז סק"א.

⁴³ דאל"ה אמאי לא תי' הגמ', על הקו' מהברייתא, דהברייתא מיירי בבדיקה משא"כ המשנה שכתבה הדחת פנים דהוא קינוח – וחד שיעורא הוא.

⁴⁴ וקשה לי ע"ד הח"ד, מדוע מקשה מדברי הרשב"א אחרי שכתב, תוך כדי דיבור, שאם סוברים כהר"ן לא קשיא כלל?

⁴⁵ קפז סק"א.

האחרונים (לחם משנה⁴⁶, תורת השלמים⁴⁷ ועוד) הקשו על הבית יוסף כיצד יתכן להעמיד כך ברמב"ם, שהרי דעת הרמב"ם היא, שחיוב אשם תלוי יש רק במקרה של חתיכה אחת משתי חתיכות, וזו לשון הרמב"ם⁴⁸:

אינו חייב באשם תלוי עד שיהיה שם איסור קבוע... הרי זה מביא אשם תלוי, וכן כל כיוצא בזה. אבל אם היתה לפניו חתיכה אחת ספק שהיא חלב ספק שהיא שומן ואכלה – פטור, שהרי אין כאן איסור קבוע... לפיכך האשה שנמצא דם על עד שלה לאחר זמן, והנושא יבמתו בתוך שלשה חדשים וילדה ואין ידוע אם בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון, הרי אלו פטורין מן הקרבן, וכן כל כיוצא באלו, שהרי אין שם איסור קבוע.

כמו כן, יש להקשות קושיא נוספת על דברי הבית יוסף. שהרי אף אם נמצא דרך לומר בדעת הרמב"ם שיש חיוב אשם תלוי גם בחתיכה אחת בלבד, מ"מ – מדוע נזקק הבית יוסף להעמיד כך את דברי הרמב"ם, והרי הרמב"ם נקט את שני הזמנים, וזה לשונו⁴⁹:

נמצא על עד שלה, אם קנחה עצמה מיד כשפירש הבעל ולא שהתה – שניהם טמאים וחייבין בקרבן. ואם שהתה כדי שתושיט ידה לתחת הכר או לתחת הכסת ותטול עד לבדוק בו, ואחר כך קנחה עצמה – שניהם טמאים בספק ופטורין מקרבן. ואם שהתה כדי שתרד מן המטה ותדיח את פניה, ואח"כ קנחה עצמה ונמצא דם – בעלה טהור.

א"כ ודאי למד הרמב"ם את הסוגיא כדעת רב חסדא, שכך נראה מלשונו, והרי על רב חסדא לא קשה כלל, אף אם נאמר שדין רואה מחמת תשמיש קיים רק כאשר הם טמאים בוודאות.

וראיתי לנודע ביהודה⁵⁰ שהסביר דבר מחודש בגמרא בפרק ראשון. וזה לשון הגמרא שם⁵¹:

בעא מיניה רבי אבא מרב הונא: אשה מהו שתבדוק עצמה כשיעור וסת כדי לחייב בעלה חטאת? א"ל: מי משכחת לה לבדיקה כשיעור

⁴⁶ פ"ה ה"ו.

⁴⁷ סימן קפז סק"א.

⁴⁸ שגגות פ"ח ה"ב.

⁴⁹ שגגות פ"ה ה"ו.

⁵⁰ מהדר"ת סימן צו.

⁵¹ יב.

וסת, והתניא איזהו שיעור וסת? משל לשמש ועד שעומדים בצד המשקוף, ביציאות השמש נכנס עד, הוי וסת שאמרו לקנוח ולא לבדיקה. אלא מהו שתקנח? איכא דאמרי הכי בעא מיניה: אשה מהו שתבדוק עצמה כדי לחייב בעלה אשם תלוי? אמר לו: לא תבדוק. ותבדוק ומה בכך? אי"כ לבו נוקפו ופורש.

ושואל הנודע ביהודה, מדוע תולים את נקיפות הלב בבעלה יותר מבאשה עצמה, וכי האשה אינה חייבת קרבן כמו האיש? ועוד, הרי התנא של הברייתא הוא יחידאי במה שמחייב אשם תלוי במקרה כזה ולא מצריך חתיכה אחת משתי חתיכות, וא"כ כיצד יתכן לומר שרבי אבא ורב הונא דיברו דלא כהלכתא? מה גם, שרב הונא הוא תלמידו של רב, הסובר שבעינן חתיכה אחת משתי חתיכות כדי לחייב באשם תלוי.

לכן אומר הנודע ביהודה, שצריך לומר שמה שהזכירו כאן בסוגיא חטאת ואשם תלוי, אין הכוונה לחיוב הקרבנות ממש, אלא לאיסור חטאת ואיסור אשם תלוי.

ובאמת, כדברים האלו ממש כתב התוספות רא"ש⁵², וזו לשונו:

ונראה לי דלאו דוקא קאמר לחייב בעלה חטאת, אלא כלומר להיות באונס חטאת היכא דלא איניס.

ואחר שראינו את הסברם של הנודע ביהודה והתוספות רא"ש, יתכן לפרש שגם הבית יוסף לא התכוון לומר שלדעת הרמב"ם יתחייבו ממש בקורבן אשם תלוי, אלא כוונתו שעברו על איסור שמחייב אשם תלוי, ולכן יהיה לה דין רואה מחמת תשמיש. ודוחק.

⁵² נדה יב. ד"ה 'כדי לחייב בעלה חטאת'.